ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, KULTURU I KNJIŽEVNO PREVOĐENJE

Future Insights
No. 2 - Year 9
06/2019 - PUB.5

Ol'ga Sazontchik, Friedrich Schiller University, Germany

Taština nad taštinama… ili: O nekim prirodo-znanstveno-fantastičnim mogućnostima mitologizacije prostora i vremena

Abstract: Vanity of Vanities...; or, About Some Natural Science Fiction Possibilities of Mythologizing Space and Time

Taking as a reference one of the best-known works of science-fiction genre in general and the Soviet nauchnaya fantastika in particular, the novel Monday Begins on Saturday by the Strugatsky Brothers, the author attempts to investigate a special variant of the elaboration of the theme of beginning and end, which (especially in combination with the problems of space and time) seems to be a bizarre mixture of literary-cultural (including intertextual) and natural-scientific approaches to the subject and may be considered as the basic issue of the Strugatskys' text. Single parts of the text, sequentially and in a multi-faceted connection with each other, develop the themes of internal and external space and time in their constitutive disturbances and infinity. The first part of the novel deals above all with the space outside of the Scientific Research Institute of Sorcery and Wizardry, as well as with the problem of the closure and (non-)transparency of diverse borders. The second so-called story focuses on the peculiarities of the internal spatial and temporal parameters of the institute, its physical and cultural-historical infinity as the main characteristics, and it culminates in the description of the absolute end as the collapse of the whole Universe. The third story is devoted to problems related to the general concept of time, the nature of its flow and the question of fundamental possibility of movement along the axis of this cosmological dimension. On the whole, the Strugatsky Brothers create an impression of some cultural-natural-scientific space-time without limits, or with those far beyond the directly specified place and time of the novel's storyline.

Keywords: Strugatsky, Monday Begins on Saturday, beginning, end, time, space

Pripovijest braće Strugackij Ponedjeljak počinje u subotu (Ponedel'nik načinaetsja v subbotu) datirana je 1964. godine. Prvi je puta u obliku knjige objavljena 1965. i već je 1966. uvrštena u sedmi svezak izdanja Biblioteke suvremene fantastike (Biblioteka sovremennoj fantastiki) u petnaest svezaka.[1] U romanu, koji je podijeljen na tri takozvane priče, prikazan je rad izvjesnoga istraživačkog instituta (NIIČAVO), čiji se više ili manje stvarni zaposlenici više ili manje marljivo i/ili uspješno bave proučavanjem znanstvenih osnova magije i čarobnjaštva. Tekst je sastavljen od niza opisa i poluanegdotalnih priča koje su (ako su uopće) međusobno povezane te prikazuje, na prvi pogled, rad tipične sovjetske znanstvenoistraživačke ustanove u njenoj potpunoj organizacijskoj i ideološkoj apsurdnosti. Jedno je to od ranih djela braće Strugackij, koje je odmah steklo status kultnoga djela. Taj je status zadržalo do današnjega dana. Prevedeno je na mnogo jezika i ekranizirano.[2] U članku se na primjeru ovoga djela analizira poseban način obrade teme početka i kraja – on predstavlja, kako će biti pokazano, bizarnu mješavinu književno-kulturnoga (uključujući i intertekstualni) i prirodoznanstvenoga pristupa temi.

Više je puta ukazivano na činjenicu da su početak i kraj svakoga umjetničkog teksta iznimno važni za shvaćanje njegove semantičke prirode. Izravnoj je razradi ove teme, između ostalih, posvećen niz poznatih kasnih radova Jurija Lotmana (v. na primjer Lotman, odjeljci „Vnutri mysljaščih mirov…" i „O medolilrujuščem značenii…"). S druge je strane potrebno imati na umu da su pojmovi početka i kraja u svojoj biti zapravo pojmovi diskursa prostora i vremena, a pri tome su sinonimično-antonimični. Antonimičnost početka i kraja, čini se, ne traži posebno objašnjenje: ona je sastavni dio uobičajene predodžbe o svijetu koji nas okružuje. Dubinsku se srodnost ovih pojmova može, među ostalim, opaziti (i ne samo etimološki, usp. Fasmer, „Načat'" 51) ako se uzme u obzir da je njihov zajednički antonim na apstraktnoj razini (u diskursu prostora i vremena) predodžba o beskonačnosti („bespočetnosti"). Tako se može govoriti o povezivanju parametara književnoga teksta (prostora i vremena) koji su gordijskim čvorom beskonačnosti vezani s predodžbama o početku i kraju (prostor / vrijeme ↔ beskonačnost ↔ početak / kraj).

Već površno upoznavanje s analiziranim tekstom braće Strugackij otvara nam mogućnost pretpostavke da se problematika početka i kraja može istraživati na nekoliko razina, među ostalim na razini parateksta, teme prostora i vremena i eksplicitnih i implicitnih motiva povezanih s prostorom i vremenom (u njihovu razvoju).

Pri analizi parateksta pažnju prije svega privlači sustav naziva, podnaslova i epigrafa pojedinih dijelova pripovijesti, kao i struktura teksta (podjela na glave, pogovor i dr.) te načini građenja unutarnjih veza među njegovim pojedinim dijelovima.

Naziv je pripovijesti (Ponedjeljak počinje u subotu) sastavljen od triju pojmova povezanih s vremenom i njegovim računanjem. Pritom je spomenut početak s istovremenim uvođenjem (impliciranim ponavljanjem dana u tjednu) predodžbe o kružnome kretanju vremena koje se mjeri (i, na taj način, prstenu kao tradicionalnome utjelovljenju beskonačnosti). Osim toga, sugerirano izostavljanje jednoga od dana u tjednu stvara predodžbu o narušavanju normalnoga protjecanja vremena. To je tema koja se posebno razvija u trećem dijelu pripovijesti. Podnaslov (Pripovijest bajka za znanstvene djelatnike mlađe životne dobi / Povest'-skazka dlja naučnyh rabotnikov mladšego vozrasta) također sadrži pojmove vezane za protjecanje vremena (mlađi, dob) te aludira na žanr (bajku) za koji je karakterističan jedinstveni kronotop. Epigraf (za tekst u cjelini) jest citat iz Gogoljeva djela (3) koji nije preciznije pojašnjen. Epigrafom se pri tome s jedne strane dodatno naglašava problematičnost „realnosti" onoga što se opisuje (tj. epigraf korespondira s „bajkom" u podnaslovu), a s druge strane to citiranje klasika prethodnica je pripovijedanja i upućuje na kraj peterburške pripovijesti Nos, odnosno stvara se osjećaj zbližavanja početka i kraja.

Ta ideja ambivalentnosti krajnosti očituje se i pri analiziranju veza među (trima) odvojenim dijelovima pripovijesti koji su nazvani pričama.[3] Pažnje je vrijedna već višeznačnost pojma „priča": to je i završeno pričanje, pripovijedanje, i upućivanje na jednokratan događaj, slično Puškinovim starim anegdotama[4] (eto koja je njegova priča), i termin koji uvodi i/ili naglašava mjerenje vremena. S druge strane, naslovi priča, njihovi epigrafi, počeci i krajevi predstavljaju složeni sustav višeslojnih odnosa.

Naslovi dijelova teksta varijacije su izraza koji sadrže riječ „taština", pri čemu se u slučaju prve priče (Taština oko kauča [Sueta vokrug divana]) ovaj pojam banalizira (pojašnjenjem „oko kauča[5]

). Drugi i treći naslov (Taština nad taštinama [Sueta suet] i Sve je taština [Vsjačeskaja sueta]) donekle točno citiraju praizvor, to jest Bibliju, točnije Propovjednik 1,2 (lat. vanitas vanitatum et omnia vanitas), koja se pripisuje kralju Salomonu, a osnovna je tema nestalnost, prolaznost ovozemaljskoga ljudskog bitka.[6] U ruskome jeziku riječ taština je bibleizam[7] koji se može upotrebljavati u ironičnome kontekstu, ali uvijek zadržava visoku stilsku obilježenost zbog svojega porijekla. Zbog toga su autori pripovijesti naslovima priča, odnosno pozivanjem na Stari zavjet, čije su dijelove preuzimali, utisnuli, između ostaloga, izvjesni vremenski kod, obilježili produljenje vremenskoga intervala sl(i)jedećega teksta.[8]

Jukstaponiranje početaka i završetaka priča otvara mogućnost za nekoliko zanimljivih opažanja. Početak prve priče na prvi pogled potpuno tradicionalno definira izvjesne karakteristike mjesta i vremena opisivanih događaja: „Približavao sam se svojemu odredištu. Oko mene se, privijajući se uz samu cestu, zelenjela šuma, ustupajući mjesto poljanama, zaraslima žutim šiljem. Sunce je zalazilo već satima, sve nikako da zađe, i visjelo nisko nad horizontom. Automobil je vozio uskom cestom, posutom škripavim šljunkom.“ (Strugackie 3)

Međutim, odredište je samo spomenuto kao takvo i nije konkretizirano, a vrijeme kao da odbija biti preciznije određeno (na primjer kao vrijeme zalaska). Osim toga, u ovome tekstu jasno se prepoznaje odlomak iz drugog poglavlja Puškinove pripovijesti Kapetanova kći (Kapitanskaja dočka), malo „prilagođen” drugome godišnjem dobu i vremenu pripovijedanja, usp.: „Približismo se mjestu moga službovanja. Naokolo se prostirala tužna pustoš, ispresijecana humcima i jarugama. Sve bijaše pod snijegom. Sunce je sjedalo. Kibitka je vozila uskim putem ili, točnije, tragom koji ostaviše seljačke saone.“[9] (Puškin 295)[10]

Neodređenost teksta braće Strugackij naglašava se i istovremeno umanjuje njegovim intertekstualnim odnosom s pretekstom. S jedne strane, kod Puškina su početna i krajnja točka maršrute poznate i višekratno se eksplicitno navode (junak ide iz Simbirska u Orenburg, usp. Puškin 293, 290) i u tome se kontekstu naročito jasno pokazuje lakuna kod braće Strugackij. S druge pak strane, samim pozivanjem na pretekst kao da, zahvaljujući učinku njegove prepoznatljivosti, prestaje potreba za daljnjim pojašnjavanjem, podrazumijeva se upoznatost čitatelja sa situacijom. Postupak je to kojim se aktivno koriste autori tijekom cijele prve priče u pripovijesti.[11]

Počeci i završeci ostalih priča mogu se usporediti na sljedeći način:Tablica 1 Počeci i završeci priča

početak	kraj
Priča prva	
Približavao sam se svojemu odredištu… (v. gore)	Ali to je već sasvim druga priča. (Strugackie 56)
Priča druga	
Oko dva sata popodne, kada je u „Aldanu" ponovo pregorio osigurač u priključnom ormariću, zazvonio je telefon. Zvao je … Modest Matveevič Kamnoedov (56).	Ali to je već sasvim druga priča. (119)
Priča treća	
Osamdeset tri posto svih dana u godini započinje jednako: zvoni budilica. … Tada sam shvatio da to nije Modest Matveevič, nego moja budlica … (119)	Ali to je već sasvim-sasvim druga priča. (172)

Očigledno je da svaka priča započinje eksplicitnom tematizacijom mjesta i/ili vremena, pri čemu se istovremeno navode kraj (putovanja) i/ili početak (boravka u novom mjestu, dana), kao i problem beskonačnosti (v. sunce koje nikako da zađe), između ostaloga kao loše ponovljivosti (na primjer ponovo pregorjeli osigurač). Sve priče završavaju doslovno jednako, po istoj zaključnoj formuli. Ovim se ponavljanjem među njima stvara izravna veza kojom se osigurava jedinstvo pripovijedanja (po poznatome modelu Šeherezade). S druge strane, kraj (tekst) svake od priča izravno postaje početkom (naslovom) sljedeće, jer je povezan s njome izravnim „tipografskim" ponavljanjem (… druga priča. / Priča…).[12] Veznu ulogu nemaju samo krajevi priča. I polazišne su situacije drugoga i trećega dijela pripovijesti također primjeri paralelizma: u oba slučaja radnja počinje zvonom. Protagonist za zvono budilice misli da je zvono telefona, a pokazuje se da je Kamnoedov u oba slučaja stvarni sugovornik, ili mu se takvim iza sna učinio. Početak treće priče, osim toga, korespondira s paratekstom: spominjanih 83 % broj je radnih dana u šestodnevnome radnom tjednu (kakav je u zemlji bio u trenutku kada je djelo napisano), odnosno bez praznika i neradnih dana (usp. navedenu u naslovu situaciju ponedjeljka koji, kao radni dan, slijedi nakon subote). U svjetlu te igre osnovnoga teksta i parateksta može se analizirati i dispozicija epigrafa iz Gogoljeva djela s jedne strane, stavljanje fraze s kraja Gogoljeve pripovijesti na početak teksta braće Strugackij kao da narušava prostor teksta. S druge strane, to se može shvatiti kao apel da se ovaj tekst čita kao produžetak Gogoljevoga opisa „neshvatljivih" događaja.[13]

Na taj način već na razini parateksta i opće strukture pripovijesti postaje očita važnost pojmova početka i kraja, kao i njima srodne problematike beskonačnosti, prostora i vremena. Pri tome

obrada problema prostora i vremena nije homogena. Unutar pripovijesti u cjelini se može identificirati vektor njezina razvoja od priče prema priči.

U prvoj se priči opisuje početak nove etape u životu protagonista, njegovo prvo upoznavanje s novim mjestom života i rada. Predstavljanje počinje prikazivanjem puta, pri čemu se stalno naglašava činjenica postojanja i specifičnosti presijecanja i kršenja različitih granica.

Približavao sam se svojemu odredištu… (v. ranije, Strugackie 3)

Šuma se rastvorila, prešli smo preko mosta i pošli između … polja (6).

„Pred obščežitie[14] *ne možeš autom – rekao je čovjek s kukastim nosom. … – ja lupetam gluposti, a ti za mnom. Ma kako će on ući u obščežitie?" (6)*

Ušli smo u grad (6).

Osnovno je mjesto radnje pripovijesti nekakav zatvoreni prostor okružen vodom, koji podsjeća na (utopijsko) jezero. Grad se zove Solovec (što izaziva (ne)dvosmislenu asocijaciju na sustav Soloveckih otoka[15]), do njega se stiže prelaskom preko mosta (usp. Strugackie 6) ili pregazivši rijeku (27), glavna zgrada instituta stoji na (obalnome) strmcu (29), protagonist silno želi na službeno putovanje u tvornicu koja se nalazi u gradu Kitežgradu (171), jedna od podružnica znanstveno istraživačkoga instituta nalazi se u ulici Lukomorje (Lukomor'e, 7),[16] gradski hotel nosi naziv Studeno more (Studenoe more, 27), izbor „takozvanih ribljih proizvoda" u trgovinama „prelazi sva očekivanja" (26), štuka, ulovljena u bunaru i prstenovana prije jednoga stoljeća, priča o svojemu nekadašnjem prijateljstvu sa Zlatnom ribicom, koja je postala žrtva lova na podmornicu dubinskim bombama (22–23), usput se govori o piratima, to jest morskim razbojnicima (7) itd. Osim toga pažnju privlači i koncentričan oblik osnovnih mjesta radnje, naročito iz prve priče, i to dvorišta oko IZNAKURNOŽ-a[17] (opasanoga ogradom, s hrastom u sredini, usp. 7–8) i centra grada (trga s vrtićem u sredini, usp. 27).

Još jedna temeljna osobina prostora koji protagonist otkriva jest njegova netočnost, koja se pokazuje i kao očigledna nepravilnost (odstupanje od uobičajenih normi, izdaja očekivanja), i u

onome što se odnosi na obilježja koja taj prostor ima. Ulica po kojoj pripovjedač šeta neočekivano završava strmcem, a vrlo čudna kuća koja stoji u blizini (i do kojega ona, očito, vodi) nema vrata:

Uskoro je ulica završila strmcem prema rijeci. … Silaska po strmini nije bilo, i počeo sam se ogledavati, tražeći vrata na jednoj i drugoj strani ulice. Ugledao sam neveliku, no vrlo čudnu kuću, stisnutu između dvije sumorne ciglene magaze. Prozori njezine donje etaže imali su na sebi željezne šipke i do polovice su bili premazani kredom. Na kući uopće nije bilo vrata. … dvije etaže po deset prozora i niti jedna vrata (29–30).

S druge je strane nepostojan (netočan) pogled s prozora sobe IZNAKURNOŽA u kojoj protagonist provodi prvu noć. Znak je toga hrast, koji je čas ovdje, čas ga nema (tj. svojevrsna oscilacija postojanja), i koji čini glavno obilježje dvorišnoga prostora, usp.:

Dvorište je bilo golemo, u dnu je stajala kuća od debelih brvana, a ispred kuće šepirio se nevisoki širok hrast (8).

Ispred prozora je bio hrast, kroz prozor se više ništa nije vidjelo. Počeo sam promatrati hrast (10).

…prišao sam prozoru i provirio. Vani nikoga nije bilo, nije bilo čak ni hrasta. Protrljao sam oči i ponovno pogledao. Jasno sam pred sobom vidio bunar s ogradom obraslom mahovinom i vitlom, kolna vrata i svoj auto pokraj njih. (16)

Prigibajući se, kao vojnik pod paljbom, prikrao sam se prozoru i provirio. Hrast je bio na svome mjestu (17).

Predodžbi, koja nastaje u procesu upoznavanja s okolinom, o mjestu radnje, promjenjivome po svojim svojstvima, dodaje se vremenski pomak koji se tijekom opisivanja sve jasnije očituje. Pripovjedač percipira vremenski pomak kako izravno, tako i u opreci prema odlikama suvremenosti, na primjer:

Pružile su se stare čvrste ograde, moćne brvnare od ogromnih pocrnjelih brvana s uskim prozorima, s izrezbarenima prozorskim okvirima, s drvenim pjetlićima na krovu. Našlo se tu i nekoliko prljavih građevina od cigle sa željeznim vratima čiji izgled mi je iz sjećanja izvukao

polupoznatu riječ „magaze". Ulica je bila ravna i široka i zvala se avenija Svijeta. Naprijed, bliže centru, nazirale su se katnice od troska blokova s otvorenim parkićima (6).

Uličica … je bila uska i utisnuta između teških starih ograda, koje su bile postavljene vjerojatno još u vrijeme kada su se ovuda potucali švedski i norveški pirati. … Kolna vrata, na pud[18] *teškima hrđavim željeznim šarkama, bila su apsolutno fenomenalna, kao u depou parnih lokomotiva... (7)*

Desno od staze bio je vrt, a lijevo, posred livade, uzdizao se drveni bunar s vitlom, crn od drevnosti i obrastao mahovinom (8).

Kako bi se opisali predmeti s obilježjima drevnosti i starine, protagonist je eksplicitno primoran posegnuti za polupoznatim riječima koje se gotovo više ne koriste (magaza kao naziv za skladišni prostor ili pud kao starinska mjera za težinu).

Zanimljivo je da sve te očigledno drevne građevine zajedno tvore ravnu i široku ulicu koja nosi naziv avenija Svijeta (prospekt Mira), što se na prvi pogled samo podudara s njenim prostornim karakteristikama. Međutim, suvremeni naziv može se staviti u drugi kontekst, ako se uzme u obzir da se prostor prve priče od samoga početka, od „opterećenoga Puškinom" trenutka ulaska protagonista u novi život (v. gore), pokazao kao prostor koji se odlikuje visokim stupnjem intertekstualnosti, odnosno kulture. O tome koliko je bogat citatima iz Puškinovih i Gogoljevih djela već smo ranije spominjali. Naročito (ulica) Lukomorje kao mjesto radnje ima svoje izvore u narodnoj utopijskoj i književnoj tradiciji![19] Zato se čini opravdanim da se avenijom svijeta (ovoga puta u značenju svemira), koja vodi do podružnice NII[20] u ulici Lukomorje, dolazi do hrasta koji stoji nasred dvorišta i predstavlja tipično slavensko utjelovljenje stabla svijeta (arbor mundi, v. Toporov; Afanas'ev), kojemu su svojstveni atributi prvobitne, iskonske drevnosti (usp. Strugackie 8, 10)![21]

Na taj način, ako se analizira put protagonista u novu etapu njegova života u cjelini, kraj (automobilskog) puta je (na drugoj značenjskoj razini) točka izvjesnoga (kozmičkoga) početka.

Međutim i kulturni je prostor prve priče, kao i prostor fizički, netočan. Tako se postojanje rusalke prihvaća prešutno, prema cjelokupnome poznavanju Puškinova preteksta i postojanju niza indirektnih obilježja (v. fusnotu 14), a mačak koji hoda oko hrasta pati od skleroze, usp.:

Svaku je pjesmu znao samo napola, ali su zato to bile ruske, ukrajinske, zapadnoslavenske, njemačke, engleske, mislim čak japanske, kineske i afričke bajke, legende, alegorije, balade, romanse, poskočice i pripjevke. Skleroza ga je dovodila do ludila …, jedina pjesmica koju je otpjevao do kraja bila je Čižik-Pyžik, a jedina bajka koju je povezano ispričao bila je Kuća koju je izgradio Jack u Maršakovu prijevodu, ali isto izostavljajući neke dijelove (Strugackie 18–19).

Treba naglasiti da je otpjevani „do kraja" Čižik-Pyžik djelo gradskoga folklora koje postoji u velikome broju inačica, što u krajnjoj liniji ne ostavlja mogućnost da ga se otpjeva do kraja. S druge strane, primjedba o lakunama u dječjoj pjesmici dvosmislena je: stihovi koje je Vasilij zaboravio konkuriraju kao inačica objašnjenju s tekstom koji je Maršak skratio u odnosu na engleski izvornik. [22]

Konstruiranje fizičkoga i kulturnoga prostora i vremena nastavlja se u drugoj priči. Pritom, ako se u prvoj priči naglašava prije svega činjenica presijecanja granica i njihove netočnosti, nepouzdanosti, onda je osnovno obilježje koje se obrađuje u drugoj njihovo uporno proširivanje, sve do uvođenja predodžbe o beskonačnosti.

Vrijeme i mjesto radnje druge priče definirani su iznimno „punktualno": osnovni se dio opisivanih događaja odvija na području NIIČAVO-a[23] otprilike od 14 sati 31. prosinca[24] do oko 10 sati ujutro 1. siječnja (Strugackie 56, 115), odnosno s formalnim iznošenjem vremenskoga aspekta (doček Nove godine kao događaj koji motivira pripovijedanje) u prvi plan stavlja se tema početka, koja je započela dolaskom u novo mjesto službovanja u priči prvoj. Vrijeme radnje detaljno je isplanirano, sve do u minutu,[25] i/ili se stalno napominje. Međutim, granice vremena pripovijedanja stalno se razmiču kulturno-povijesnim paralelama i poveznicama.

Razmicanje vremenskih granica pripovijedanja vidljivo je, između ostaloga, prilikom davanja karakteristika zaposlenicima ustanove koji iz raznoraznih razloga svraćaju u čekaonicu gdje se protagonist uporno dosađuje. Pritom pripovjedač po određenome obrascu daje informacije o posjetiteljima. Tako je Fedor Simeonovič Kivrin čuven po svojoj „burnoj prošlosti" koja uključuje doba Ivana Vasil'eviča (Groznoga), vrijeme Petra Alekseeviča i pugačevštine te vječno progonstvo u Solovec.[26] Standardna se pravna definicija roka progonstva (doživotno), u kombinaciji s navedenom biografijom, očuđuje i (demetaforizirajući termin) aktualizira. Na sličan se način, kao

razumljivo samo po sebi (u smislu da ne podliježe sumnji s gledišta mogućnosti), priopćava da je Kristobal' Hunta, voditelj odjela Smisla Života, u ranoj mladosti „dugo bio Veliki Inkvizitor" (Strugackie 62), Magnus Fedorovič Red'kin je za otkriće nevidljivih hlača stekao prije tristo godina stupanj baccalaureusa crne magije (v. 66), a izvjesni Merlin, voditelj odjela Predskazanja i Proročanstava „sada se, kao i prije tisuću godina bav[i] prognoziranjem atmosferskih pojava", njeguje veliko prijateljstvo s gazdaricom IZNAKURNOŽ-a Nainom Kievnom Gorynyč (69) i, pripovijedajući o događajima skorašnjim, svaki se put zabuni, nazivajući predsjednika Soloveckoga rajonskoga savjeta, druga Perejaslavl'skoga,[27] kraljem Arturom (usp. 69).

Granice historijskoga mjerenja dobi zaposlenika instituta u nekim se slučajevima šire do prethistorijskih, a pritom se ova dva mjerenja miješaju. Na primjer, Maxwellovi demoni (Strugackie 57) od kojih se protagonist štiti vradžbinama, i koji su letimično spomenuti prilikom njegova početnoga instruiranja kada dolazi na dežurstvo, dobivaju funkcije, karakterne osobine i biografije doista kozmičkih razmjera: oni se „kako to i doliči Maxwellovim demonima, cijeloga svojeg života … bav[e] otvaranjem i zatvaranjem vrata". Pritom je jedan od njih „već u umirovljeničkoj dobi koja se uspoređuje s dobi Galaktike, s vremena na vrijeme podjetinj[i] i počn[e] lupetati gluposti" (Strugackie 71). Na taj način u glavnoj zgradi NIIČAVO-a, kao i u IZNAKURNOŽ-u, opet dolazi do kontakta dvaju svjetova, mitološkoga (u kojem se od demona po tradiciji štiti vradžbinama) i fizičkoga, u kojem su demoni dio poznatoga Maxwellova misaonog eksperimenta, i koji ilustrira paradoks drugoga zakona termodinamike.

Općenito se prilikom opisa prostorija instituta stalno pojavljuju i često naglašavaju netočnost (nepouzdanost percepcije) i neograničenost kao osnovne osobine prostora. Kao primjer takve eksplicitne tematizacije problema nestalnosti prostora može poslužiti podroban opis vanjskoga izgleda zgrada, iste one „vrlo čudn[e] zgrad[e]" na kojoj uopće nema vrata, što je protagonista zapanjilo čim ju je prvi puta ugledao (v. gore). Nakon opisa zgrade i isticanja očigledne (u doslovnom značenju riječi) nepodudarnosti njezinih vanjskih i unutarnjih parametara (usp. Strugackie 72):

Kako je poznato, institut je izvana izgledao kao jednokatnica, a zapravo je imao najmanje dvanaest katova. Iznad dvanaestoga kata se jednostavno nikada nisam penjao, jer su lift stalno popravljali, a letjeti još nisam znao. Fasada s deset prozora, kao i većina fasada, također je bila optička varka.

Institut se protezao najmanje kilometar udesno i ulijevo od aule pa ipak su svi prozori bez iznimke gledali na isti krivudavi sokak i istu onu magazu.

Ovaj put slijedi pojašnjenje ove neobične pojave koje se poziva na Einsteinovu teoriju koja postulira iskrivljenost prostora kao njegovo prirodno svojstvo:

> *Potpuno sam siguran da će se za deset-petnaest godina svaki školarac u teoriju opće relativnosti razumjeti bolje nego suvremeni stručnjak. Za to uopće nije potrebno razumjeti kako dolazi do iskrivljenosti prostora-vremena, potrebno je samo da ta predodžba u djetinjstvu postane uobičajenim dijelom svakodnevice (Strugackie 72).*

Vrlo je teško izvršiti eksperimentalnu izmjeru unutarnjih prostorija instituta, što su pokazali mnogobrojni i jalovi pokušaji zaposlenika:

> *[Knjižni depo] bila je turobna prašnjava prostorija nalik auli, samo znatno veća. O njezinima su dimenzijama pričali da se u dubini, pola kilometra od ulaza, duž polica pruža dobra cesta s miljokazima. Ojra-Ojra stigao je do oznake „19", a nasrtljivi Vit'ka Korneev u potrazi za tehničkom dokumentacijom na kauč-predajnik se teškom mukom dokopao čizama od sedam milja i trčeći stigao do oznake „124". Stigao bi on i dalje, ali mu je put prepriječila brigada danaida u štepanim radničkim jaknama i s pneumatskim čekićima. Razbijali su asfalt i polagali nekakve cijevi dok ih je nadzirao svinjoliki Kain (Strugackie 77).*

Uočljiva je zanimljiva mješavina obilježja suvremenosti (cesta) i starine (miljokazi na pola kilometra od ulaza), bajkovitoga (čizme od sedam milja) i znanstveno-proizvodnoga (police s tehničkom dokumentacijom), kao i prstohvat aktualizirane mitologije koji daje određenu dozu duhovitosti (biblijski lik Kain dobiva epitet svinjolikoga, danaide, koje su grčki bogovi osudili da pune vodom šuplje posude (usp. Taho-Godi 349), bave se polaganjem cijevi). Summa summarum predodžba beskonačnoga fizičkog prostora dopunjava se posezanjem za (mitološkim) povijesnim (tj. vremenskim) načelom.

Braća Strugackij nerijetko koriste postupak rastavljanja poznatoga izraza na njegove sastavne dijelove. Taj je postupak popraćen, na primjer, njegovom demetaforizacijom ili drugom varijantom (često pseudoznanstvenom) preosmišljavanja. Pripovjedačevo opisivanje sustava napajanja

instituta električnom energijom primjer je takvoga višestupanjskog korištenja prvotnoga značenja pojma:

Institut nije ovisio o gradskim izvorima energije. Umjesto toga je, nakon pojašnjavanja principa determinizma, bilo odlučeno da se iskoristi poznato Kolo sreće kao izvor besplatne mehaničke energije. Nad cementnim podom dvorane uzdizao se samo neveliki dio blistavoga poliranog oboda divovskoga kotača, čija je rotacijska os ležala negdje u beskonačnosti, tako da je obod izgledao kao pokretna traka koja izlazi iz jednoga zida i ulazi u drugi. Jedno je vrijeme bilo moderno braniti disertacije na temu određivanja polumjera zakrivljenosti Kola sreće, ali kako je preciznost rezultata koji se iznosio u svim disertacijama bila vrlo niska, do deset megaparseka, Znanstveni savjet instituta je donio odluku da se disertacije na ovu temu prestanu razmatrati sve dotle dok se, zahvaljujući proizvodnji transgalaktičkih prometnih sredstava, ne bude moglo računati na bitno povećanje preciznosti (Strugackie 75).

Isprva kotač, kao jedan od mnoštva atributa božice sretnoga slučaja (v. Štaerman, „Fortuna" 571), gubi prvotno atributivno-ilustrativno značenje i počinje se razmatrati kao nezavisan predmet, objekt per se. Nakon toga jedinstvena (s gledišta geometrije) karakteristika kotača – njegov polumjer, postaje osnovni nositelj njegove funkcije i predmet proučavanja. Dalje se uobičajeni apstraktni matematički postupak povećanja (u ovome slučaju polumjera) do beskonačnosti neposredno povezuje s osobinama realnoga okolnog prostora koji, sa svoje strane, stječe svojstvo beskonačnosti. I konačno, beskonačnost kretanja kola (koja se uzima a priori, što omogućava usporedbu opisane konstrukcije i fizičkoga grala – perpetuum mobile) dovodi do (u biti znanstveno točne) predodžbe o beskonačnosti energije u beskonačnome (s gledišta uobičajenih izvangalaktičkih razmjera) Svemiru. Cijeli se taj kazuistički lanac argumenata banalizira raspravom o znanstvenoj vrijednosti disertacija koje se na ovu temu brane.

Znanstveno-tehnička „korisna" beskonačnost prostora u stalnoj je vezi s granicama kulturno-povijesnoga (tj. vremenskoga) prostora, čije se granice opet i opet razmiču, na primjer:

Zgrada instituta bila je zapravo prilično drevna... (Strugackie 71)

Prošli smo u unutrašnjost vivarija pokraj volijere s harpijama…, pokraj kaveza s Lernejskom

Hidrom… Hekatonhiri, braća-blizanci sa sto ruku i pedeset glava, prvorođenci Neba i Zemlje, smjestili su se u prostranoj betoniranoj pećini… (73)

[Knjižni] depo bio je dupkom pun prezanimljivih knjiga na svim jezicima svijeta i povijesti, od jezika atlanta zaključno s uključivo pidžinskim engleskim (77).

[Knjiga Sudbinâ] je sadržavala kronološki navedene više ili manje potpune podatke o 73 619 024 511 razumnih ljudi. Prvi svezak počinjao je pitekantropom Ayuyhh… (78)

S te točke gledišta mogu se razmotriti osobine likova (v. više) ili, na primjer, nabrajanje „naši[h] starac[a]" i njihovih postignuća u opisu rada odjela Obrambene Magije (usp. Strugackie 75–76).

Na kraju se, na račun kulturno-povijesnih referenci koje se stalno aktualiziraju, vrijeme pripovijesti pokazuje kao praktički neograničeno. Pri tome beskonačnost formuliraju izravno (zaposlenici odjela Apsolutnoga Znanja) kao „radni" problem i ona postaje predmetom istraživanja:

Čudan je to odjel bio. Parola im je bila: „Da bi spoznao beskonačnost potrebno je beskonačno vrijeme". S time sam se slagao, ali su oni iz toga izvlačili neočekivani zaključak: „Zato radio ne radio – svejedno ti je". I kako se entropija Svemira ne bi povećavala, nisu radili. … jedni su se zaposlenici cijelo vrijeme bavili dijeljenjem nule nulom na stolnim „mercedesima", a drugi su tražili dozvolu za odlazak na službeni put na beskonačno (80–81).

Kao i prilikom rasprave o Kolu Sreće i ovdje se koristi postupak miješanja znanstveno-tehničko-francuskoga sa svakodnevno-administrativno-nižegorodskim: sumnjivi (s gledišta tradicionalne predodžbe termodinamike o povezanosti rada i entropije) način nepovećavanja entropije Svemira i administrativna mogućnost službenih putovanja na beskonačno vrijeme (s kojih se, međutim, na paradoksalan način vraćaju) koegzistiraju.

Elaboracija teme prostora i vremena u drugoj priči završena je scenom eksperimenta po poligonu. Ovom se scenom stvaraju obrisi (ako odvratimo pažnju od sižejnih pojedinosti) procesa (koji je gotovo realiziran) savijanja prostora i vremena u kojem nastaje crna rupa, tj., po suvremenoj predodžbi, kraj Svemira. Prvo se prikazuje mjesto buduće radnje i pritom se već u tome opisu definiraju kozmički razmjeri predstojećih događaja: „Nebo je bilo vedro, puni je Mjesec plovio prema zapadu. Mutne su se krune polarne svjetlosti pojavljivale, trepereći, među zvijezdama i

ponovo nestajale. Snijeg je u ravnici svjetlucao i veliki okrugli cilindar autoklava se jasno vidio na stotinu metara od nas“ (115).

Radi se o nebeskim tijelima (Mjesec, zvijezde) i rezultatima njihove interakcije (polarna svjetlost). Posebno se naglašava parametar vidljivosti (snježna ravnica pod vedrim nebom za punoga Mjeseca). Vybegallyn pokus dobiva opasan obrat i kao rezultat toga:

Zemlja je zaplovila i pokrenula se. Podigao se ogroman snježni tamni oblak. … Šum se pojačavao i … ugledao sam kako stravično, poput golemoga pehara u blijedoj mjesečevoj svjetlosti mili, uvrćući se prema unutra, rub horizonta. … ugledao sam Janusa Poluèktoviča koji je stajao s podignutim ovratnikom, okrenuvši se leđima prema vjetru, čvrsto se opirući o ogoljelu zemlju, i gledao na sat. A tamo gdje je bio autoklav vrtio se gusti oblak pare, osvijetljen crveno iznutra, i horizont se silovito savijao sve jače i jače i činilo se da se svi nalazimo na dnu gigantskoga pehara (116).

Savijanjem prostora nastaje oblik definiran kao gigantski pehar. Pritom se Janus (doslovno) odupire procesu, usredotočivši se na promatranje protjecanja vremena (gleda na sat). Na taj se način potpuno točno predočava pojam iz suvremene fizike o kolapsu prostora koji prati proces nastanka crnih rupa. Divovski kozmički lijevak, čije dno (u kojem se stvara crna rupa) usisava materiju, standardna je ilustracija toga procesa (v. npr. Hawking i Mlodinow 81, kozmološki tekst koji je već postao klasikom). Pritom se naglašava važnost činjenice da se u crnoj rupi ne opaža protjecanje vremena. Odgovarajuće se tumačenje rezultata u priči stavlja u usta Romana Ojre-Ojre koji objašnjava da će, po njegovu mišljenju, Vybegallo programirati standardnoga superegotista koji će zgrnuti sve materijalne vrijednosti koje mu dođu pod ruku, a nakon toga će iskriviti prostor, začahuriti se i zaustaviti vrijeme (116).

„Materijalne vrijednosti” u shvaćanju „novoga čovjeka” Vybegalle, moguće je, naravno, shvatiti i svakodnevno-metaforički. Time se, međutim, ne negira mogućnost čitanja odlomka u duhu i značenju Einsteinove opće teorije relativnosti![28]

Događaj na poligonu, naročito Janusovo ponašanje tom prilikom (njegovo proricanje kataklizme i usredotočenost na vremenski aspekt događanja), povezuje drugu priču s trećom, u kojoj se (u

skladu već s prvim epigrafom[29]) u prvi plan stavlja problem vremena, uključujući problem smjera njegovoga protjecanja i (dis)kontinuiteta.

Razrada se teme vremena odvija po određenoj shemi: raspravlja se o njegovu početku, ukazuje se na jednosmjernost njegova prirodnog kretanja (iz prošlosti preko sadašnjosti u budućnost) i, na kraju, mogućnost njegovoga kretanja unatrag (iz budućnosti u prošlost). Pritom se, u cilju rješavanja problema, uvodi predodžba o vremenskom diskontinuitetu.

Priča počinje opisom početka dana (usp. 119), koji prelazi u opisivanje proljeća kao početka novoga prirodnoga ciklusa (usp. 120–21). Nakon toga uvodi se lik Savaofa[30] Baaloviča Odina, iz kojega je „zračila neljudska energija. Primijećeno je da u njegovoj nazočnosti satovi počinju žuriti i staze elementarnih čestica, koje je magnetno polje zakrivilo, izravnavaju se.“ (137).

Ime načelnika odjela Tehničkoga Pregleda sastavljeno je od imena najdrevnijih božanstava koja su čvrsto povezana s mitovima o početku i/ili stvaranju svijeta: Sabaot je jedno od Božjih imena u Starom Zavjetu (judaizmu i kršćanstvu), gospodar nad vojskama Sunca, Mjeseca i zvijezda (v. Ščerovickij 394–95), Baal / Balu je vrhovno božanstvo zapadnosemitske mitologije (od čijega je imena nastalo biblijsko Belzebub) koje je zapravo gospodar Svemira, „pojavljuje se kao bog koji umire i uskrsava” i „u doba helenizma se poistovjećuje sa Zeusom” (Šifman 159), a Odin je vrhovni bog skandinavske mitologije, prethodnik zapadnogermanskoga Wotana (usp. Meletinskij 241).

Drugo poglavlje kojem prethodi epigraf iz Herberta Wellsa[31] opisuje putovanje protagonista kroz vrijeme. Pritom on od dvaju mogućih smjerova kretanja odabire budućnost, „svakakve nekakve fantastične romane i utopije” (125). Za pripovjedača je iznenađujuća činjenica da se neki zaposlenici instituta bave problemom mogućnosti putovanja kroz vrijeme:

> *Očigledno, neki su se od tih dečki bavili prečudnim stvarima. Očigledno, neki se od njih do dan-danas muče s rješavanjem problema premještanja u kozmičkome prostoru, istina bezuspješno. … Očigledno, osim našega uobičajenoga svijeta s Riemannovom metrikom, načelom neodređenosti, fizičkim vakuumom i pijancem Brutom, postoje i drugi svjetovi koji imaju jasno izraženu stvarnost (123).*

Zanimljivo je da karakteristike svijeta, koji se određuje kao „naš uobičajeni", po svojoj razini ne odgovaraju onima koje se čine sasvim dostatnima za opisivanje „normalne" životne svakodnevice, ali izlaze izvan njenih granica u makro- ili mikrosvjetove: Euklidova geometrija zamjenjuje se Riemannovom;[32] umjesto primjene Newtonovih zakona u obzir treba uzeti načelo neodređenosti i sl.

U iste se te izmjene normi može ubrojiti i parametar opisanosti budućnosti u kojoj se realizira putovanje, ako se u tom aspektu kao sastavni dio suvremene fizike[33] razmatraju misaoni pokusi (i njihovi opisi). Pri tome, budući da je pojam budućnosti, kakva god ona bila, uvijek povezan s konkretnom sadašnjošću kao točkom odbrojavanja, putnik koji putuje u opisanu budućnost akceptira i predodžbe, odavno (do trenutka kada započinje svoje putovanje) zastarjele. Jedan od zlosretnih Privalovljevih prethodnika tako je uspio opisati što se nalazi na kraju Zemlje-ravne ploče, vidi dolje izvijenu surlu jednoga od slonova-atlanta i sprema se spustiti dolje do kornjače (123).

Rane predodžbe o načinu na koji je svijet organiziran, a koje su formulirane u ovoj izjavi, nadopunjavaju sliku razvoja ljudske kozmološke misli, čiji suvremeni pandan predstavlja onaj kozmički lijevak prilikom nastajanja crne rupe, o kojem je ranije bilo riječi![34]

I konačno, osnovnim sadržajem treće priče postaje odgonetavanje prirode dualnosti Janusa Poluèktoviča Nevstrueva, direktora instituta, koji postoji u dvije varijante, kao A- i U-Janus. U ovom slučaju, kao kod S. B. Odina, nomen est omen. U grčkoj je mitologiji Janus bog ulaska i izlaska, kao i svakoga početka (prvoga mjeseca u godini, prvoga dana svakoga mjeseca, početka ljudskoga života i sl.). On ima dva lica, jer s jedne (prostorne) strane vrata vode unutra i/ili van, i s druge (vremenske) strane poznata mu je prošlost i sadašnjost. Nije isključeno da je on tvorac (odnosno ultimativno načelo) svijeta (usp. Štaerman, „Janus" 683–84). Kako je poznato, Poluèkt[35] (od stargrčkoga πολύ-ευκτος) ime je grčkoga podrijetla i ima značenje „dugoočekivani, žuđeni, željeni", a time ponovo u prvi plan dospijeva faktor vremena. Prezime se direktora može čitati kao izvedenica od ne-v-strue;[36] što u tekstu prethodi odgonetanju njegove prirode (usp. 163-64). Osim toga se označavanje Janusovih varijanti (A- i U-) može razmatrati kao varijacija sveobuhvatnih formula „od A do Ja" u slučaju ruske azbuke ili „od alfe do omege" u grčkome alfabetu, no ovoga

puta primijenjena na predrevolucijsku rusku azbuku u kojoj je ižica posljednje slovo![37] Na taj način ime direktora instituta na više razina simbolizira početak i kraj.

Ništa manje zanimljivo nije ni rješenje zagonetke Janusâ koje predlaže pripovjedač, naime ne neprekidna kontramocija![38] to jest kretanje u vremenu u suprotnom smjeru koje se prekida u ponoć. Èdik Amperjan obrazlaže mogućnost toga procesa tvrdnjama da se „polovina materije u Svemiru kreće u suprotnom vremenskom smjeru" (163). Jedan od rezultata ove teze jest teorija mnoštva fizičkih svjetova (te, u skladu s time, vremenâ, usp. 172), koju implicitno postulira Janus. Ta je postavka, međutim, (samo) poznati rezultat Einsteinove opće teorije relativnosti. Antičestice se, sukladno suvremenim predodžbama, mogu razmatrati kao čestice koje se kreću u suprotnome smjeru u vremenu![39] Odnosno, kao i u slučaju s opisom kolapsa prostora na kraju druge priče, sasvim je moguće čitati tekst kao sasvim točno (makar to bio i proizvodni siže lagano zabašuren lažnim sjajem) izlaganje predodžbi suvremene kozmologije i fizike o prostoru i vremenu.

Osnovna je tema u tekstu braće Strugackij tema početka i kraja, kao i beskonačnosti (i bespočetnosti), posebno u kombinaciji s problematikom prostora i vremena. Pojedini dijelovi teksta (konsekutivno i u multilateralnom odnosu jedni s drugima) obrađuju teme unutarnjeg i vanjskog prostora i vremena u njihovom diskontinuitetu i beskonačnosti. Dok je u prvoj priči u prvome planu prostor izvan NIIČAVO-a, kao i problem zatvorenosti i (ne)prohodnosti raznih granica, druga se priča fokusira na osobitosti unutarnjih prostorno-vremenskih parametara instituta. Pritom se pokazuje da je njihova osnovna karakteristika fizička i kulturno-povijesna beskonačnost. Predodžba apsolutnoga kraja (u posljednji trenutak izbjegnutoga), kolapsa Svemira, postaje kulminacijom analize jedinstva vremena i prostora. Treća je priča posvećena razradi problema povezanih s pojmom vremena, obilježjima njegova protjecanja i mogućnošću premještanja po osi ove kozmološke dimenzije. Iako su mjesto i vrijeme pripovijesti na prvi pogled ograničeni na vrijeme od devet mjeseci u prvoj polovici 60-ih godina 20. stoljeća i bližom (radijus 10 – 15 km) okolicom izmišljenoga grada Solovca, okviri kulturnih predodžbi, koje se u tekstu aktualiziraju, obuhvaćaju vremenski period od mitskoga stvaranja svijeta do kraja njegove povijesti, koju je čovječanstvo dobilo u opisu, a prirodoznanstvene predodžbe, koje su potajno uvedene u pripovijedanje, stavljaju ga izvan granica povijesti, predstavljajući prostorno-vremenski kontinuitet od nule (lokalnih iskrivljenja prostora i promjena tijeka vremena do kolapsa Svemira) do

beskonačnosti. Na kraju autori stvaraju sliku izvjesnoga beskonačnog i bespočetnog kulturno-prirodo-znanstvenoga prostora-vremena koji izlazi daleko izvan granica obilježenoga mjesta i vremena radnje u romanu. Drugim riječima, može se govoriti o posebnoj, prirodo-znanstveno-fantastičnoj varijanti, kojom braća Strugackij obrađuju ovu tematiku, kao kontaminaciji kulturnoga, prirodoznanstvenoga i znanstvenofantastičnoga pristupa temi.

S ruskoga prevela: Sanja Drljača Magić

Bibliografija

Afanas'ev, Aleksandr Nikolaevič. „Drevo žizni i lesnye duhi". Drevo žizni: Izbrannye stat'i, https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/afan/04.php. Pristupljeno 19. kol. 2018.

Ašukin, Nikolaj Stepanovič, i Marija Grigor'evna Ašukina. Krylatye slova. Hudožestvennaja literatura, 1987.

Berkov, Valerij Pavlovič, et al. Bol'šoj slovar' krylatyh slov russkogo jazyka. Astrel' AST, 2005.

Bulič, Sergej Konstantinovič. „Ložica". Ènciklopedičeskij slovar' v 86 t. Tom XIIa: Zemper – Imidokisloty, http://www.brocgaus.ru/text/043/009.htm. Pristupljeno 19. kol. 2018.

Caldecott, Randolph i Edmund Evans. The Complete Collection of Pictures & Songs, https://www.loc.gov/item/42048476. Pristupljeno 22. kol. 2018.

Egorov, Boris. Rossijskie utopii. Iskusstvo, 2007.

Fasmer, Maks. „Načat'". Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka, tom 3: Muza-Sjat. Astrel' AST, 2007, str. 51.

Fasmer, Maks. „Sue". Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka, tom 3: Muza-Sjat. Astrel' AST, 2007, str. 797.

Hawking, Stephen i Leonard Mlodinow. A Briefer History of Time. Bantam Press, 2008.

Heller, Leonid i Michel Niqueux. Geschichte der Utopie in Russland. Bietigheim-Bissingen: edition tertium, 2003.

Kramskoj, Ivan Nikolaevič. „Ruslan i Ljudmila". Illjustracija k „Prologu", 1879. Rossija. Bumaga,

akvarel', tuš', belila. Sankt-Peterburg: Vserossijskij muzej A. S. Puškina, http://www.museumpushkin.ru/kollekcii/originalnaya_grafika.html. Pristupljeno 20. kol. 2018.

Lotman, Juri M. Semiosfera. Iskusstvo-SPB, 2000.

Meletinskij, Eleazar M. „Odin". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 2, Sovetskaja ènciklopedija, 1992, str. 241–43.

„Pereslavl'-Zalesskij". Goroda Rossii: ènciklopedija. Priredili G.M. Lappo, Naučnoe izdatel'stvo „Bol'šaja Rossijskaja ènciklopedija", 1998, str. 345–46.

Puškin, Aleksandr Sergeevič. „Kapitanskaja dočka". Sobranie sočinenij v desjati tomah, tom 5: Romany. Povesti. Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1960, str. 286–411.

Strugackie, Arkadij i Boris. „Ponedel'nik načinaetsja v subbotu". Izbrannoe, Strugackie, tom 1, Moskovskij rabočij, 1989, str. 3–179.

Strugackij, Arkadij i Boris Strugackij. Ponedel'nik načinaetsja v subbotu. Skazka dlja naučnyh rabotnikov mladšego vozrasta. Detskaja literatura, 1965.

Strugackij, Arkadij i Boris Strugackij. „Ponedel'nik načinaetsja v subbotu". Trudno byt' bogom. Ponedel'nik načinaetsja v subbotu. Biblioteka sovremennoj fantastiki v 15 tomah, 1966, str. 193–420.

Ščerovickij, Dmitrij Vladimirovič. „Savaof". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 2, Sovetskaja ènciklopedija, 1992, str. 394–95.

Šifman, Il'ja Šolejmanovič. „Balu". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 1, Sovetskaja ènciklopedija, 1991, str. 159.

Štaerman, Elena Mihajlovna. „Fortuna". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 2, Sovetskaja ènciklopedija, 1992, str. 571.

Štaerman, Elena Mihajlovna. „Janus". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 2, Sovetskaja ènciklopedija, 1992, str. 683–84.

Taho-Godi, Aza Alibekovna. „Danaidy". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 1, Sovetskaja ènciklopedija, 1991, str. 349.

Toporov, Vladimir Nikolaevič. „Drevo mirovoe". Mify narodov mira. Ènciklopedija v 2-h tomah. Priredili S. A. Tokarev, tom 1, Sovetskaja ènciklopedija, 1991, str. 398–406.

Uspenskij, Boris Andreevič. Filologičeskie razyskanija v oblasti slavjanskih drevnostej (Relikty jazyčestva v vostočnoslavjanskom kul'te Nikolaja Mirlikijskogo). Izdavatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1982.

Višnevskij, Boris. Arkadij i Boris Strugackie: dvojnaja zvezda. Corvus, 2003.

[1] v. Višnevskij 23 ili braća Strugackie 179 (u daljnjem se tekstu pripovijest citira prema navedenome izdanju s navođenjem stranica); Strugackij A. i Strugackij B. (Ponedel'nik načinaetsja v subbotu) i Strugackij A. i Strugackij B. (Ponedel'nik načinaetsja v subbotu).

[2] v., npr., Višnevskij 5-6; 76–83.

[3] Dalje u tekstu pisanje ove riječi kurzivom označava da je riječ o jednome od dijelova pripovijesti braće Strugackij.

[4] Puškin, A.S. Evgenij Onjegin. Preveo Ivan Slamnig, priredila M. Medarić, Školska knjiga, 1991. (op. prev.)

[5] Ovo pojašnjenje, među ostalim, u analizu uvodi prostorni parametar, i to u nekoliko značenja: oko (prilog mjesta) i kauč kao predmet, komad modernoga namještaja čija je osnovna konstruktivna odlika sposobnost prostorne transformacije (usp. rastaviti / sastaviti kauč).

[6] O izrazu „Taština nad taštinama i sve je taština" v. također Ašukin i Ašukina (335) ili Berkov, et al. 483. Ova knjiga Biblije sadrži jedno od najpoznatijih razmišljanja o vremenu, njegovom protjecanju i mudroj raspodjeli, v. Prop 3, 1–8.

[7] Prema Fasmeru („Sue" 797), riječi taština (rus. sueta, op. prev.) (od crkv. sue - bez potrebe, uzalud) i praznovjerje (rus. sueverie, op.prev.) srodne su riječi, što, u kombinaciji s činjenicom da tekst pripada žanru znanstvene fantastike daje pripovijedanju dodatni žalac ironije.

[8] Indirektnom potvrdom te uloge naslova pričâ može biti problem njihova prijevoda, na primjer, na njemački jezik. Biblijska istovrijednica riječi taština u različitim prijevodima Biblije na njemački jezik (eitel u Luterovom prijevodu, Windhauch u Jedinstvenom prijevodu iz 1980. godine, nichtig u Ciriškome prijevodu itd.) nisu bibleizmi, već riječi običnoga svakodnevnog i/ili književnog jezika. Možda je to (nemogućnost doslovnoga prijevoda bez gubitka intertekstualne veze) bio jedan od razloga zbog kojega su u njemačkome prijevodu pripovijesti braće Strugackij (Strugatzki 2014.) nazivi priča varijacije izreke „Mnogo vike ni za što" (njem. Viel Lärm um Nichts i suglasno tome Viel Lärm um ein Kanapee […oko kauča], Viel Lärm um Nichts i Viel Lärm um einen Papagei […oko papagaja]). Međutim, kao nusrezultat takvoga rješenja vremenski se pomak (u biblijsko doba) koji je zadan originalom jako (za nekoliko tisućljeća) smanjuje i „ograničava" Shakespeareovim dobom

(1564.–1616.). Naziv Shakespeareove drame (Much Ado About Nothing, 1600.) postao je izrekom najprije u engleskome, a nakon toga, zahvaljujući prijevodima drame, i u drugim jezicima, uključujući ruski (v. Ašukin i Ašukina 207 ili Berkov, et al. 276).

[9] Puškin, A.S. Kapetanova kći i druga djela. Preveli Đ.H., priredile M. Medarić i Ž. Benčić-Primc, Školska knjiga, 1974. (op. prev.).

[10] Istaknuti dijelovi u citiranim tekstovima, osim eksplicitno navedenih, djelo su autora članka. – O.S.

[11] Inačica ovoga postupka prepoznaje se, nakon ponovnoga čitanja teksta, već u odabiru epigrafa prvoga poglavlja prve priče, koji se deklarira kao školska anegdota o izmišljenoj situaciji s ribom koja sjedi na drvetu (Strugackie 3). S tim u vezi zanimljivo je pratiti proces u kojem protagonist rusalku koju on ne vidi prepoznaje i prihvaća kao dio prostora u kojem on smatra da se nalazi, koji percipira kao Puškinov i koji se sam po sebi podrazumijeva. Međutim, to izlazi izvan okvira ove analize.

[12] Trostruko ponavljanje zaključne formule može se smatrati obilježjem bajke koja je navedena u podnaslovu pripovijesti.

[13] U korist toga govori i činjenica da je u prvoj priči puno izravnih upućivanja na Gogoljev pretekst, usp. telefonski razgovor protagonista o skupu na Lysoj Gori, Vij i Homa Brut kao zaposlenici instituta i dr. (v. i fusnotu 11).

[14] obščežitie – stambena zgrada u kojoj privremeno žive studenti i đaci za vrijeme studiranja ili pohađanja škole (studentski ili đački dom), gosti neke znanstvene ustanove, istraživači, profesori na gostovanju (dormitorij), sezonski radnici ili zaposlenici nekog poduzeća za vrijeme obavljanja poslova u drugome gradu. To mogu biti stanovi ili sobe sa zajedničkim sanitarnim čvorom, kuhinjom i zajedničkim dnevnim boravkom na katu (op. prev.)

[15] Pri pažljivome čitanju rađaju se ne samo asocijacije na otoke Soloveckoga arhipelaga, nego i mnogobrojne aluzije na prvi logor gulaga koji se na njima nalazio. Iz određenoga se kuta pripovijest, koja opisuje rad znanstvenika koji su se skupili u zatvorenoj prostoriji i ne žele čak ni neradnim danom prekidati rad za dobrobit čovječanstva, može čitati kao lošija inačica opisa

šaraške, koja je poznata, na primjer, iz djela Aleksandra Solženicyna. Argumentiranje mogućnosti ovakvoga čitanja, međutim, izlazi iz okvira ovoga rada.

[16] O gradu Kitežu kao ruskoj narodnoj utopijskoj legendi i mitološkom Lukomorju v., npr., Egorov 24–25; Heller i Niqueux 43–45; Uspenskij 146.

[17] Akronim IZba NA KURinyh NOŽkah - koliba na pilećim nožicama (op. prev.).

[18] Pud je stara ruska mjera za težinu, 16,38 kg (op. prev.)

[19] Dakle, nije naročito teško pokazati da značajan dio opisa dvorišta zgrade na kućnome broju 13. u ulici Lukomorje i neobičnih događaja u njemu predstavljaju konkretizirano/aktualizirano prepričavanje Prologa iz Puškinove poeme Ruslan i Ljudmila („Kraj Lukomor'ja hrast zeleni...” [„U Lukomorja dub zelenyj”]). Autorica je članka morala odustati od detaljne analize ovoga aspekta (intertekstualnosti) prvoga dijela pripovijesti.

[20] Rus. naučno-issledovatel’skij institut, hrv. znanstveno istraživački institut (op. prev.).

[21] Zanimljiva je usporedba strukture i detalja prikaza arbor mundi (v. Toporov) s crtežom Lukomorja, na primjer u poznatoj ilustraciji Prologa Puškinove poeme Ruslan i Ljudmila I. N. Kramskoga (v. Kramskoj).

[22] Diskusija o karakteru toga skraćivanja i razlozima zbog kojih se za njih zainteresirao prevoditelj izlazi izvan okvira ovoga članka. Međutim, uvidom u izvore s engleskim izvornikom koji su dostupni na internetu (na primjer pdf dokument izdanja s Caldecottovim ilustracijama koji je javno dostupan na stranici Knjižnice Kongresa SAD-a, v. Caldecott i Evans) lako je uvjeriti se u njihovo postojanje.

[23] NIČAVO od rus. NII = znanstveno istraživački institut; rus. NIČEGO – 1. ništa 2. nije loše, ništa za to (op. prev.)

[24] Po nizu detalja koji se spominju u tekstu može se, s velikom dozom vjerojatnosti, reći da je riječ o ponedjeljku, 31. prosinca 1962. godine i, sukladno tome, utorku, prvome siječnja 1963. godine; međutim, ova kuriozna (između ostaloga vezano za naziv pripovijesti) činjenica za daljnje elaboriranje nema nekoga posebnog značenja.

[25] Usp. gore spomenuti početak priče ili „Zasjeo sam za stol referenta, stavio pred sebe spisak i nazvao u kompjutersku dvoranu. Nitko se nije javio – očito su se djevojke već razišle. Bilo je četrnaest sati i trideset minuta. / U četrnaest sati trideset jednu minutu u čekaonicu … je banuo…" (Strugackie 60). Primjeri slične vrste mogu se množiti.

[26] Usp. Strugackie 60–61: „Za vrijeme vladavine Ivana Vasil'eviča, cara Groznoga, prijavio ga je susjed pisar te su ga opričniki Maljute Skuratova uz šale i pošalice u drvenoj banji zapalili kao vrača; za vladavine Alekseja Mihajloviča, cara Najtišega, batinama su ga nemilosrdno tukli i spalili mu na golim leđima kompletnu zbirku rukopisa njegovih djela; za vladavine Petra Alekseeviča, cara Velikoga, najprije se bijaše uzdigao kao poznavatelj kemije i rudarstva, ali zbog nečega nije bio po volji knezu caru Romodanovskome, dospio je na robiju u tvornicu oružja u Tuli, otkuda je bježao u Indiju, dugo putovao, grizle ga zmije otrovnice i krokodili, neosjećajnošću je nadvladao jogu, ponovo se vratio u Rusiju u jeku Pugačevljeva ustanka, okriviše ga da liječi pobunjenike, amputiraše mu nos i prognaše ga u Solovec zauvijek".

[27] Ime se toga trećestupanjskog lika, koji se nigdje više u povijesti ne spominje, također dobro uklapa u analiziranu shemu proširivanja kulturnih i vremenskih granica. Očigledno je da je ono nastalo od riječi Perejaslavl', što je drevni naziv grada Pereslavl'-Zalesskij koji postoji do danas, 1152. godine osnovao ga je (utemeljitelj Moskve) Jurij Dolgorukij, više su ga puta porušili Tataro-Mongoli, doživio je procvat u doba vladavine Ivana Groznoga i postao mjestom u kojem je Petar Prvi izgradio svoju flotu za igru. Već od 15. stoljeća grad nosi (suvremeni) naziv Pereslavl'-Zalesskij (usp. Pereslavl'-Zalesskij 345–46). Prezime predsjednika na taj je način implicitno pozivanje na izvore ruske povijesti (ako ignoriramo i/ili posebno uzmemo u obzir činjenicu da prezimena kao takva u ono vrijeme nisu postojala); zanimljivo bi bilo komparirati vrijeme osnivanja Perejaslavlja i vrijeme procvata legendi o kralju Arthuru (s kojim Merlin brka predsjednika) u književnosti.

[28] Može se napomenuti da je, budući da je jedan od autora pripovijesti profesionalni astronom, čija je gotovo obranjena disertacija bila posvećena osobitostima stvaranja i funkcioniranja dvojnih i višestrukih zvjezdanih sustava (v. Višnevskij 23–24), teško podvrgnuti sumnji činjenicu njegovoga profesionalnoga poznavanja Einsteinove teorije i odgovarajućih predodžbi suvremene kozmologije.

[29] „Kada je Bog stvarao vrijeme – govore Irci – stvorio ga je dovoljno", H. Böll (119).

[30] Sabaot (op. prev.).

[31] Vidi: „Jedina je razlika između vremena i bilo koje od triju prostornih dimenzija u tome, što se naša svijest kreće duž nje" (126).

[32] Kao referenca na koju se može iščitavati i prezime izlagača, Sedlove: sedlo je tipični grafički prikaz jednoga (od triju) slučaja koeficijenta zakrivljenosti prostora u Riemannovoj geometriji (tzv. negativna zakrivljenost).

[33] Tj. u ovom slučaju prilikom opisivanja putovanja u opisanu budućnost može se govoriti o slučaju izravnoga križanja kulturnoga i znanstvenoga prostora.

[34] Usp. grafički prikaz kontrasta obiju kozmoloških predodžbi kod Hawkinga (Hawking i Mlodinow 139).

[35] Polieukt (op. prev.).

[36] Hrv. ne-na-liniji (op. prev.).

[37] Ižica, posljednje slovo stare i nove crkvenoslavenske azbuke (a do Petrovih reformi i ruske), potječe od starogrčkoga slova ipsilon (Y u), od kojega vuku porijeklo i latinični U, V, W i Y, neka ćirilična slova i njihove različite modifikacije, i koje svojim oblikom (u pisanoj inačici) podsjeća na današnji У; ranije se izgovaralo i kao [y] (usp. Bulič).

[38] Od lat. contra (protiv) i motio (kretanje, gibanje, mocija); autori termina su braća Strugackij i on označava kretanje u vremenu u suprotnom smjeru (op. prev.).

[39] V. Hawking i Mlodinow 111-12, naročito ilustracija na 113. stranici

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License